

KOVÁCS DÁVID

Jászi Oszkár és a „hazafiság újrakeresztelése”

Jászi Oszkár politikai eszmerendszerének, azon belül is nemzetszemléletének megítélése élesen megosztotta a kortársakat, miként a témával foglalkozó történeteket is. Egyesek közülük Jászi elképzeléseinek nacionalista vonásait emelték ki, a polgári radikalizmus atyját olyan politikai gondolkodóként ábrázolva, aki nem csak a multietnikus Magyarország területi integritását védelmezte, de elutasított – legalábbis 1918 végéig – minden olyan elképzelést, ami az ország föderalizálására, autonómiák biztosítására irányult. Sőt, ezeken túl vallotta a magyarság vezető szerepét az állam irányításában, valamint a nemzetiségek békés asszimilációját is termékeny folyamatként értékelte. Hanák Péter például Jászit egyenesen „magyar nacionalistának” nevezte, aki az ausztromarxista Otto Bauer autonómiakonceptióját a magyar nemzeti érdekre való tekintettel utasította el.¹ Hasonló megállapításra jutott Gyurgyák János is, aki szerint ha a „magyar nemzeti érdekek” ütköztek a föderalista szándékokkal vagy a nemzetiségek törekvéseivel, „akkor Jászi sohasem habozott az előbbieket javára dönteni”.²

Az értékelések másik csoportja ezzel szemben Jászi internacionalizmusára, a magyar történelmi tradíciókkal szembeni ellenérzésére helyezte a hangsúlyt. A kortárs Apáthy István azért bírálta Jászit, mert szerinte a polgári radikális vezér számára a nemzet és a nemzetállam pusztán a jelen realitásai, amelyeket a történelmi fejlődés szükségszerűen meghalad, létrehozva az emberi együttműködés tágabb kereteit. Ezzel szemben Apáthy szerint „az embereknek nemzetekre tagozódása nem átmeneti állapota, hanem eredménye a fejlődésnek.”³ Raffay Ernő az utókor értékelőjeként szintén kimutatta Jászi nemzetfelfogásának marxi gyökerű összetevőit. Ezek közé tartozott a polgári radikális gondolkodónak az a nézete, miszerint a nemzetek létrejötte az egységes piacok kialakulásának folyamánya, valamint az a teória, amelynek értelmében a nacionalizmus nem több mint az uralkodó rétegek manipulációs ideológiája, amelynek az a szerepe, hogy a valós szociális problémákról elterelje a figyelmet. Emellett Raffay Ernő meggyőzően dokumentálta Jászinak a nemzeti identitást megalapozó történelmi tradíciókkal szembeni ellenszenvét.⁴ Véleménye egyfajta összegzéseként állapította meg a történész, hogy

¹ HANÁK Péter: *Jászi Oszkár dunai patriotizmusa*. Magvető, Budapest, 1985. 38–39.

² GYURGYÁK János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*, Budapest, Osiris, 2007. 180–181.

³ Apáthy bírálatát ismerteti és idézi: FUKÁSZ György: *A magyarországi polgári radikalizmus történetéhez*, 1900–1918. Budapest, Gondolat 1960. 319–320.

⁴ RAFFAY Ernő: *Politizáló szabadkőművesség. Jászi Oszkár és a Martinovics páboly államellenes tevékenysége 1906–1912*. Budapest, Kárpátia Stúdió, 2013. 46–57.

„Jászi és a többi radikális... belülről foszlatták szét a nemzetet összekötő érzelmi és szellemi szálakat”⁵ Ezt a képet erősíti Makkai Béla is, aki egyik tanulmányában kiemelte Jászi ellenséges magatartását azokkal a korabeli kormányzati törekvésekkel szemben, amelyek a horvát és román területen élő magyarok nemzeti azonosságátudatának megtartását és ápolását célozták.⁶

A két, fentiekben ismertetett megközelítés élesen szemben áll egymással, ugyanakkor a történészek Jászi írásaiban mind a két felfogás igazolására találhattak és találtak is megidézhető szöveghelyeket. Éppen ezért tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy magyarázatot adjak Jászi gondolkodásának kettősségére, a nacionalista és az internacionalista elemek eklektikus keveredésére, belső ellentmondásainak okaira.

I.

Jászi Oszkár nemzetszemléletének leglényegesebb mozzanatát számos, a kérdéssel foglalkozó kutató abban a törekvésben látta, amely szakítva a szociáldemokraták merev internacionalizmusával, szocializmus és hazafiság összhangjának megteremtésére irányult.⁷ Maga Jászi is úgy tekintett vissza szerepére, mint aki elsőként tisztázta nemzeti állam és szocializmus viszonyát, kimutatva, „hogya a szocializmus nem vezet hazátlanságra”.⁸ Miben áll tulajdonképpen ez az új értelmezés, vagy ahogy Ady nyomán Hanák Péter nevezte, a hazafiság ezen „újrakeresztelése”?⁹

Úgy gondolom, érdemes először Jászi újraértelmezésének mozgatóira rákérdeznünk. A szándék megismerése ugyanis nemzetszemléletének mint gondolati konstrukciónak a valós karakterét segít megragadni. Jászi – korabeli levelezése, illetve írásai tanúsága szerint – 1904-re arra a felismerésre jutott, hogy egyetlen társadalmi reformterv sem szerezhethet magának támogatókat, amennyiben nem ereszt gyökeret a nemzeti érzésvilágban. Ezidőtájt úgy írt leveleiben a nemzeti érzésről, mint „óriási dinamikai erőforrásról”, amelybe ha lehetséges, „eszményeink sérelme nélkül bele kell illeszteni a szocializmus hadihajóját.”¹⁰

A kikerülhetetlennek vélt dinamikus erőforráshoz való alkalmazkodás taktikai jellegét rendkívül plasztikusan fejezte ki az ezen irányú gondolatait összefoglaló, programadónak szánt *Szocializmus és hazafiság* című írás mottójául választott Eötvös-

⁵ RAFFAY: i. m., 10.

⁶ MAKKAJ BÉLA: „Önvédelem vagy expanzió? Magyar „nemzetgondozási” program a délszláv régióban a 20. század elején”. *Századok*, 2003/1. 110.

⁷ Lásd erre különösen: LITVÁN György: „Magyar gondolat – szabad gondolat” In: Uő.: *Magyar gondolat – szabad gondolat. Válogatott történelmi tanulmányok*. Budapest, Osiris, 2008. Valamint: HANÁK: i. m., 1985.

⁸ Idézi: LITVÁN: i. m., 36.

⁹ HANÁK: i. m., 58.

¹⁰ LITVÁN György, VARGA F. János (szerk.): *Jászi Oszkár válogatott levelei*. Budapest, Magvető, 1991. 57. JÁSZI Oszkár: *Szocializmus és hazafiság* [1905]. In: LITVÁN György, VARGA F. János (szerk.): *Jászi Oszkár publicisztikája*. Budapest, Magvető, 1982. 49.

idézet: „Minden kor saját eszméinek kivételére csak azon eszközöket használhatja fel, melyeket számára a múlt előkészített.”¹¹ A társadalom átformálása, azaz a szocializmus ön maga „kivételre” eszerint nem nélkülözheti a nemzeti eszmét mint – a múlt által örökül hagyott, a jelent meghatározó – eszközt. A fenti idézet rávilágít arra, hogy Jászi a két eszme összeillesztésével nem személyiségének két külön irányú vonzódását boronálta össze, hanem az egyikben a másik eszközét ismerte fel. Jászi tudta, hogy a nemzeti eszmével, jobban mondva annak bizonyos elemeivel való reális kiegyezés nélkül elképzelhetetlen a társadalmi átalakulás ügye mögé tömegeket megnyerni. Ez az alapvetően taktikai motiváció mélyen meghatározta ennek az „újrakeresztelt hazafiságnak” a tartalmát, hiszen csak olyan motívumok képezhették részét, amelyek nem jelentették az alapvető készletet, a szocialista „eszmények sérelmét”.

II.

Mik ezek a motívumok, amelyek Jászi szerint beemelhetők a szocializmus eszme-rendszerébe, annak sérelme nélkül? Mindenek előtt ezen motívumokat egybefogó fogalmat, a „hazafiságot” kellett rehabilitálni, feladva a szociáldemokraták – miként Jászi nevezte – „nemzetellenes pózát”.¹² Az 1904-re datálható tézise szerint a szocializmust meg kell szabadítani az érvényesülését gátló mereven internacionalista ballaszttól, „a munkásnak nincs hazája” típusú gondolkodás „Marx-féle homokzsákjától”.¹³

A haza, hazafiság fogalmának rehabilitálása érdekében élesen megkülönböztette a hazafiság két formáját. Az egyik az uralkodó rétegek magyar jelent meghatározó hazafisága. Ez a marxi tételnek megfelelően Jászi szemében is megmaradt manipulációs ideológiának, amely rendi nemesi gyökereinek megfelelően a múlt dicsőségére hivatkozva védi osztályönzését, és annak biztosítékát, a feudalizmust. Ez az „álméleti” politika használja fel a nemzeti eszmét és történelmet a társadalmi valóságot elhomályosító narkotikumként azt gondolva, hogy „a nemzet nagy többségére állandóan rá lehet nyomni az igát... a nemzeti dicsőség nevében.”¹⁴

Ezen „osztályérdek által elferdített” hazafiság mellett azonban létezik egy értékkel teli másik, melynek első történelmi megnyilatkozása a „reformkori egyenlősítő, jobbágyfelszabadító, és a kultúrát felemelő” törekvésekben jelentkezett. Ennek a hazafiságnak hordozója elsősorban Eötvös és centralista köre volt. A társadalmi és kulturális emancipációra vonatkozó igények az időben előrehaladva azonban elszikkadtak, s a „nemzeti vallásossá és konzervatívvá lett. A patriotizmus nacionaliz-

¹¹ EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés*. In: Uő.: *Reform és hazafiság. Publicisztikai írások* III. Budapest, Magyar Helikon, 1978. 350. Idézi: JÁSZI: i. m., 49.

¹² LITVÁN György, VARGA F. János (szerk.): *Jászi Oszkár válogatott levelei*. Budapest, Magvető, 1991. 53.

¹³ Uo.,

¹⁴ JÁSZI: i. m., 55.

mussá fajult”. Egyedül a szocializmus vitte tovább Eötvös-ék örökségét és programját.¹⁵ Jászinál a nemzeti fogalma tehát rendkívül leegyszerűsödött, egyenlővé vált a társadalmi emancipáció programjának vállalásával, a történelmi tudat, a szimbólumok és tradíciók kiszorultak belőle mint a nacionalizmushoz kapcsolódók.

Érdemes itt kiemelni a Jászi által alkalmazott fogalmi megkülönböztetést, amely a hazafiság értékteli és káros formáját a patriotizmus-nacionalizmus fogalmi dichotómiájába rendezte. Emellett jellemző volt Jászi fogalomhasználatára a differenciálás egy másik nyelvi eszköze: a hazafiság torznak ítélt formáját különböző jelzőkkel látta el, mint „kizsákmányoló”,¹⁶ „enrichissez-vous”,¹⁷ „hurrá hazafiság”,¹⁸ illetve „latifundiumok hazafisága”.¹⁹

III.

Jászi koncepciója túlmutatott a „kétféle hazafiság” teóriáján. Nem pusztán arról volt szó tehát, hogy a szocializmus emancipatórikus törekvéseire cégerként elfogadta a „nemzeti” vagy a „hazafiság” megjelölést, hanem arról is, hogy elengedhetetlennek tartotta, és egyben a szocializmussal összeegyeztethetőnek a „magyar állam szuverenitásának” és „a magyarság történelmi vezető szerepének” elismerését.²⁰ Ez a gondolat 1904–1905-ben valóban újszerű volt, és egyben idegen a szociáldemokraták akkori felfogásától. Ebben változásra, ha úgy tetszik, a Jászi által kijelölt útra való rá lépésre majd az 1910-es évek elején került sor, amikor a szociáldemokrata párt idomult szövetségese, a Justh-párt retorikájához.

Az állami szuverenitás és a magyarság vezető szerepének elismerése mellett az 1904 végén, és 1905 elején kelt leveleiben, majd későbbi írásaiban is a nemzetiségek „testvéri asszimilálása”, illetve a „magyarság beolvasztási munkája” is a támogatott törekvések sorába emelkedett.²¹ Úgy vélte, mindez nem ütközne a nemzetiségek körébe tartozók magasabb emberi érdekeivel, hiszen így egy fejlettebb kultúra vérkeringésébe kerülnek. Mindez persze nem járna kényszerrel, erőszakos magyarosítással, mivel az asszimiláció a fejlődés, az industrializálódás folyamatának természetes velejárója. Jászi a társadalmi törvénynek kijáró tisztelettel hitte, s a magyarság és a nemzetiségek viszonyában alkalmazhatónak vélte a teorémát, miszerint a „magasabb kultúra gazdasági és szellemi fölényével, hasznosságával, s kellemességével beolvasztja az alacsonyabbat”.²²

¹⁵ JÁSZI: i. m., 53–55.

¹⁶ LITVÁN György, VARGA F. János (szerk.): *Jászi Oszkár válogatott levelei*. Budapest, Magvető, 1991. 47.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo., 214.

¹⁹ Uo., 45.

²⁰ Uo., 48–49.

²¹ Uo., 57.

²² Idézi: GYURGYÁK János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest, Osiris, 2007. 182.

Jegyezzük meg ezen a ponton érvelése kísértetiesen hasonlít John Stuart Mill-ére, aki a walesiek és a baszkok szükségszerű, sőt rájuk nézve üdvös beolvadását az angol és a francia nemzetbe hasonló módon indokolta, mint Jászi a nemzetiségiekét a magyarba. Jászi meggyőződése szerint ezt a „természetes” asszimilációs folyamatot egyedül az adminisztratív kényszerítő eszközök igénybevétele hátráltatja, mivel dacreakciót vált ki az érintettek közül. Mindebből fakadt, hogy Jászi gondolatvilágában a nemzetiségi jogok bővítése és az asszimiláció igenlése nem zárták ki, sőt, paradox módon feltételezték egymást. Érvelése szerint a jogok bővítése, a kényszernélküliség valójában a beolvadás irányába hat. A nemzetiségek rövid távú kollektív aspirációi, és a magyar érdek antagonizmusa így talált feloldást Jászinak a valóság közegellenállását negligáló eszmefuttatásában.

A „hazafiság” fogalma tehát – túl a társadalmi emancipáció továbbvitelének vállalásán – a nemzetállam integritásának, a magyarság vezető szerepének és a nemzetiségek hosszabb távú asszimilációjának igényét is magába ölelte. Jászi az utóbbi három szempont beemelésétől remélte, hogy a szocializmus számára megnyerhetővé válnak a „régvi világ nemes és jóindulatú emberei”, akik érzik a társadalmi változás szükségességét, de riasztja őket a szociáldemokratákat általánosan jellemző „nemzetellenes póz”. A követendő minta, a Jaurés vezette francia szocialista párt volt, amely egyszerre vonzotta soraiba a nemzeti intelligenciát és a munkásságot.

Jászi szerint a szociáldemokraták sokat ostorozott felfogásuk miatt a nemzeti intelligencia szocializmus felé öntudatlanul is vonzó részét, mint „a magyar faj legderekabb” részét képtelenek megszólítani. Ebből fakad, hogy a párt nem több, mint „nyomorgókból”, néhány „szellemileg és erkölcsileg félművelt vezetőből”, és „egy csomó izgága zsidó gyerekből” álló csoport.²³ Ez a társadalmi beágyazatlanság, a nemzeti értelmiség jelenlétének teljes hiánya azt a veszélyt hordozza, hogy a szocializmus nem képes beváltani ígéretét. Ez az ígéret Jászi jövőképeinek megfelelően – mint a szocializmus tulajdonképpeni lényege – túlmutat az „éhező néptömegek”, a munkásság kenyérgondjain, s egy új történelmi korszak egy „boldogabb jövő ragyogó szintézisét” jelentette, amely mint egykoron a reformáció vagy a reneszánsz, új életrendjével a létezés minden területét átformálta.

IV.

Jászi eszméi mellé szeretne volna megnyerni a szociáldemokrata pártot, vagy legalábbis annak használhatónak ítélt részét, azonban ez, mint láttuk, hosszú ideig még elképzelhetetlen volt. Saját baráti körének tagjai is, mint Szabó Ervin, megörökönyödéssel tekintettek Jászi terveire. Úgy érezhették, hogy a fennálló állami keretek elfogadásával barátjuk szögre akasztotta egyik legfontosabb eszméjét, a világ folyamatos egységesülésének, a világállam és világtársadalom szükségszerű

²³ LITVÁN György, VARGA F. János (szerk.): *Jászi Oszkár válogatott levelei*. Budapest, Magvető, 1991. 47.

megvalósulásának gondolatát, hiszen még az 1904-ben megjelent *Művészet és erkölcs* című munkájában is a következő eszmefuttatás szerepelt: „A művészet egyre egyetemesebb lesz, a nemzeti partikularizmusból az általános emberi irányában halad... Nem is lehet máskép. A könyvnyomtatás feltalálásával, a sajtó fellendülésével, a kereskedelem az egész világra kiterjedő szálaival, a tudomány egyre internacionálisabb jellegével..., a közlekedési eszközök csodálatos fejlődésével..., a divat egyre növekedő egyformaságával, a nyelvismeret terjedésével, a politikai és gazdasági kapcsok erősödésével ez egyes országok között, az internacionális művészeti kiállításokkal, az ifjúság külföldi tanulmányútjaival, a fajok egyre gyakoribb keveredésével, stb. stb. karöltve nem csak a faji különbségek válnak mindjobban elenyészőkké, hanem ... mindinkább azonos a benyomások, érzések, gondolatok, vágyak, életmód stb. az a tömege, melynek az esztétikai tevékenység csak a csapadéka.”²⁴ Az egy évvel korábban megjelent, *A történelmi materializmus állambölcsélete* című munkájában, mint a gazdasági egységesülés hozadéka, a nemzeti nyelveket felváltó „világnyelv” perspektívája is felcsillant.²⁵

A világállami ábránd, a nemzeti sajátosságok és nyelv eltűnése, s így a nemzetek elhalásának jövőképe, valamint a magyar állami integritás és szupremácia hangoztatása joggal tűnhetett össze nem illőnek. Feloldhatatlannak tűnt tehát az ellentét, amely Jászi evolúciós, az integrálódás mozgatórugójára visszavezetett történetfilozófiája, és a nemzeti szempont és érdek retorikáját felvonultató írásai, eszmeisége között húzódott. A nemzeti érdekekre hivatkozó argumentáció bár alapvetően taktikai célt szolgált, a szocializmus, a társadalmi átalakulás elfogadtatását, mégsem mondhatjuk, hogy ez Jászi mélyebb késztetéseinek, azaz világállami víziójának feladását jelentette. Hogyan lehetséges ez?

A polgári radikális gondolkodó a „hazafiság újrakeresztelésével” elfogadott és érvelésébe beépített olyan eszméket, amelyek ugyan nem álltak összhangban a történelmi folyamat ideálisnak vélt végső formáival, azonban összeegyeztethetők voltak magával a folyamattal mint ezen formák felé vezető út lépcsőfokai. Olyan a jelent átható, a közgondolkodást meghatározó eszmékkal való kiegyezést jelentett ez, amelyek beépíthetők voltak teleologikus történetfilozófiájába. Ezek közé tartozott az állami integritás gondolata, szemben a nemzetiségek kifelé gravitáló törekvéseivel, hiszen a magyar állam, illetve a monarchia a képzelte fejlődési folyamat magasabb fokát jelentették, mint a nemzeti elv elfogadása nyomán létrejövő kisebb államegységek. Ide tartozott továbbá a magyar kultúrfölény és szupremácia gondolata, s az abból fakadó, a nemzetiségek békés asszimilációjának prognózisa. Ez összeegyeztethető volt a kulturális homogenizáció Jászi által képzelte folyamatával, amelyben mindig a fejlettebb kultúra asszimilál, hasonítja magához az alacsonyabb szinten állót.

²⁴ JÁSZI Oszkár: *Művészet és erkölcs*. Budapest, Politzer Zsigmond és Fia Kiadása, 1904. 165–166.

²⁵ JÁSZI Oszkár: *A történelmi materializmus állambölcsélete*. Budapest, Politzer Zsigmond és Fia Kiadása, 1903. 148.

És végül ebbe a sorba tartozott a balkáni magyar térhódítás terve - ami az első világháború elején vált Jászi érvelésének részévé –, mivel ez is az integráció, az egyesülés irányába mutató gazdaságpolitikai lépésnek minősült. Nyilvánvaló, hogy továbbgondolva Jászi premisszáit, a nemzeti szempont és a hitté rögzült történetfilozófiai menetrend közötti temporális egyeztetés kártyavára összeomlik. Bizonyos értelemben erre a továbbgondolásra, a premisszákból fakadó konklúziók levonására kényszerítette Jászit a Naumann terv körül kialakult vita.

V.

A német politikus Friedrich Naumann Mitteleuropa tervében Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia gazdasági, majd politikai integrációjának lehetséges útját vázolta fel. Az elképzelés szerint az államszövetséghez idővel más államok is csatlakozhattak volna. Az elképzelés Naumann *Mitteleuropa* című, 1915 októberében megjelent könyvében lett kibontva, bár a gondolat maga cikk formájában már az év tavaszán széles körben ismertté vált. Jászi az elsők között üdvözölte az elgondolást és vált a terv legvehemensebb támogatójává és terjesztőjévé. A magyar sajtó és közvélemény érthető módon élénken reagált a tervre, sajátos módon azonban nem a politikai törésvonalak mentén oszlottak meg a támogató és az elutasító állásfoglalások.²⁶

Az elutasítás közösségében osztozott többek között Ady Endre, Ágoston Péter, Braun Róbert, valamint Tisza István és Rákosi Jenő. A támogatók táborában pedig Jászi Oszkár, Ignótyus és Szabó Ervin mellett ott találjuk – bár eltérő indíttatásból – Aponyi Albertet, vagy Andrássy Gyulát. A terv tehát nem pusztán a magyar közvéleményt osztotta meg, de a progresszió táborát is. Miért támogatta a Mitteleuropa elgondolást Jászi? A polgári radikálisok teoretikusa a Naumann tervben a „szűkös nacionalizmus”²⁷ meghaladásának útját, kedvelt kifejezését idézve „az internacionalizáció lehetőségét”, egy „soha még nem élvezett nemzetköziség szinte kábító perspektíváját” érezte meg.²⁸

Mint láttuk, Jászi a minél kiterjedtebb gazdasági és állami integrációban ismerte fel a világtörténelmi folyamat lényegét: „Nem a nemzeti széttagoltság irányába halad a világ, hanem a nemzetközi szolidaritás felé.”²⁹ Nem meglepő tehát, ha ennek sodrásirányába haladónak tartotta a közép-európai államszövetség eszméjét. Azt is tudjuk, hogy Jászi számára a történelem felismerni vélt dinamikája, az egyesülés nem értéksemleges folyamat, hanem az emberi világ tökéletesedésének biztosítéka. A terv kapcsán kialakult polémiában is kifejtette alaptételét, miszerint a szélesebb

²⁶ A kérdésre vonatkozólag lásd: IRINYI Károly: *Mitteleuropa-tervek és az osztrák–magyar politikai közgondolkodás*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973.

²⁷ JÁSZI Oszkár: „Háború és kultúra”. *Huszádik Század*, 1914/11–12. 262.

²⁸ JÁSZI Oszkár: „Imperializmus és pacifizmus”. *Huszádik Század*, 1915/10. 256.

²⁹ JÁSZI Oszkár: „Háború és kultúra”. *Huszádik Század*, 1914/11–12. 262.

alapon nyugvó gazdasági integráció – fokozva az iparosodást, a városiasodást, a termelés növekedését – a társadalmi fejlődést is előmozdítja.

Miként tézisének Közép-Európa kapcsán megfogalmazta: „Középeurópának előnye volna, hogy az egységes piac, forgalom, kereskedelem a termelés lehetőségeit rendkívül fokozná... A gazdasági piacok óriási integrációja a termelésnek és a demokráciának szinte nem is sejtett fejlődési lehetőségeket nyújtana.”³⁰ Emellett az idea megvalósulása a tudományos és kulturális életben a nemzeti keretek teremtette állítólagos „provincializmust”, valamint mindenre használható csodaszer gyanánt a nemzeti feszültséget is megszüntetné, vagy legalábbis mérsékelné: „Középeurópa összes nemzetiségi kérdései elveszítik méregfogukat abban a pillanatban, amikor egy szoros gazdasági és politikai szövetség lehetetlenné, sőt, oktalanná teszi az egyes nemzetiségek kifelé gravitáló hajlandóságát.”³¹

Magyarország, valamint a Monarchia a Mitteleuropával való összehasonlításban, a nagy gazdasági egységgel szemben anakronisztikus „államjogi szatócsüzletként” tűnt fel, amely a fejlődésnek csak egy meghaladható állomását jelezte. Miként barátjának a tervvel szemben elutasító Braun Róbertnek írta: „Hiába, ti elsősorban a porosz militarizmust, a »junkerség uralmát« látjátok... De vajon csakugyan ez-e a nagy világtörténelmi folyamat lényege? Valóban elképzelhető-e, hogy az a nagy világgazdasági integráció, melyet Közép-Európa jelentene, kevesebb produktivitást, tehát kevesebb demokráciát és népkultúrát adna, mint a status quo?”³²

Jászi írásaiban az antant rendezési elvei is az egységesülés perspektívájából mutatkoztak fejlődésellenesnek. Véleménye szerint az antant által felkarolt „nemzeti ségi elv” a kisállamiság történelmi zsákutcájába visz, egyet jelent „Középeurópa teljes atomizálódásával”.³³ Szemléletének belső logikájából fakadt, hogy Mitteleuropa is csak lépcsőfok lehetett az egységesülés, az „internacionalizáció” világtörténelmi folyamatában. A kérdés körüli vitában ennek megfelelően azt hangsúlyozta, hogy Közép-Európát nem Európa többi része ellen kell életre hívni, hanem annak majdani megszervezése érdekében.³⁴ Remélte, hogy Mitteleuropából az „Európai Szövetséges Államok” felé vezet a történelem menete.³⁵

Kiemelésre érdemes Jászinak a Naumann terv melletti apologetikájában az a két-séges valóságfedezettel bíró történelmi értelmezésen nyugvó érv, miszerint miként „az Ausztriával való szövetségünk a kulturális és demokratikus haladásnak igen jelentékeny tényezője volt Magyarországon: joggal remélhetjük, hogy a szövetségnek kiterjesztése Németországra még nagyobb lendületet fog adni ugyanennek a fejlődésnek.”³⁶ Sajátos nemzetkarakterológiai színezetű okfejtésként tapadt mindehhez

³⁰ Idézi HANÁK: i. m., 63.

³¹ JÁSZI Oszkár: *Középeurópa és a demokratikus fejlődés* [1916]. In: Uő.: *Múlt és jövő határán*. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai R.T., 1918. 145–146.

³² Idézi LITVÁN György: *Jászi Oszkár*. Budapest, Osiris, 2003. 106.

³³ JÁSZI Oszkár: *Középeurópa és Nyugateurópa* [1917]. In: Uő.: *Múlt és jövő határán*. 234.

³⁴ JÁSZI Oszkár: *Középeurópa és a demokratikus fejlődés* 147.

³⁵ JÁSZI Oszkár: „Középeurópa”. *Huszádik Század*. 1916/6–7. 461.

³⁶ Uo., 451.

Jászi azon megállapítása, hogy a magyaroknak – nyilván ez irányú hiányosságaik okán – „kitűnő iskola lesz” az államszövetségben érvényesülő német „műveltség, szervezettség és fegyelem.”³⁷

VI.

Áttekintve a Mitteleuropa tervvel szembeni különböző elutasító álláspontok mögötti motivációt, azt mondhatjuk, hogy azok két forrásból táplálkoztak. Az egyik forrás a német állam konzervatív karaktere, a „porosz militarizmus” iránti ellen-szenv. Ebből merítették azok, akik a progresszió körein belül ugyan osztoztak Jászi céljaiban, az internacionalizáció szükségességében, azonban feloldhatatlan ellentmondást láttak az általuk elmozdítani kívánt demokratizálás és a német állam jellege között. Jászi ezen fenntartást azzal az érveléssel kívánta oldani, miszerint az úgynevezett német militarizmus semmivel sem rosszabb, mint a többi nagyhatalomé. Másrészt – szolt érvelése – egyedül Németország az, amely programjaként fogadja el az integrációt, így „dacára a porosz militarizmusnak, ő ma inkább képviseli az emberi haladás ügyét, mint az entente.”³⁸

A Mitteleuropa-terv elutasításának másik forrása a nemzeti önrendelkezés és identitás megóvásának szándékából fakadt, amelyet Naumann ideája az opponálók szemében veszélyeztetni látszott. Ezen álláspont legmarkánsabb képviselője Rákosi Jenő volt. Jászinak a félelmekre adott válasza hűen tükrözte alapvető értetlenségét a magyarság történelmileg rögzült fenyegetettség tudata, valamint az ebből kinőtt tradíciók és magatartásminták iránt. Jászi úgy gondolta, a „nemzeti közvélemény” a terv mellé állítható, amennyiben felcsillantja előtte a közgondolkodásban egyébként gyökeret eresztett balkáni térhódítás ábrándját, egybekapcsolva azt a magyar kultúrfölény és missziós tudat toposzával.³⁹ Eszerint a magyarság küldetése, hogy „gazdasági és kulturális fölényénél fogva” a balkánt „a nyugati civilizáció” felé vezesse.⁴⁰ Miként ezt a jövőképet egy másik írásában tömören megfogalmazta: „Közép-Európa német hegemonia alatt, s a balkán magyar vezetés alatt: ez a derengő új idők perspektívája.”⁴¹

A „nemzeti szempontok” taktikai jellegű kiszolgálása mellett Jászi nem tudott mit kezdeni azokkal a reális félelmekkel, amelyek az államszövetség tervében a nemzeti önrendelkezés korlátozását és a német kulturális és politikai befolyás emeltyűjét látták. Ezekben az aggályokban pusztán érzelmileg színezett „nacionalista el-

³⁷ JÁSZI Oszkár: „A középeurópai gazdasági közeledés és a magyarság jövője”. *Huszádik Század*. 1915/8. 129.

³⁸ LITVÁN György, VARGA F. János (szerk.): *Jászi Oszkár válogatott levelei*. 217.

³⁹ A balkáni térhódítás ábrándjáról a közgondolkodásban lásd: ROMSICS Ignác: *A magyar birodalmi gondolat*. In: Uő.: *Múltról a mának. Tanulmányok és esszék a magyar történelemről*. Budapest, Osiris, 2004.

⁴⁰ JÁSZI Oszkár: *Külpolitikánk csődje*. In: Uő.: *Múlt és jövő határán*. 10.

⁴¹ JÁSZI Oszkár: „A középeurópai gazdasági közeledés és a magyarság jövője”. 130.

zárkózást”,⁴² „idegeniszonyt”,⁴³ „neo-kuruckodást”,⁴⁴ a germanizálás „mitologikus fenevadával”⁴⁵ való riogatást feltételezett. A nemzeti szuverenitás igényével a történelem általa kiolvasott vastörvényét állította szembe: a nemzetköziség felé robogó világban a „zárt nemzeti organizmusok elve megdőlt”.⁴⁶ Egyébként is az államszövetségben a másik félnek, azaz Németországnak is fel kell adnia szuverenitásától. Elismerte a hatalmi súlyból, etnikai arányokból adódó német hegemoniát az államszövetségben belül, azonban ezt ellensúlyozva látta a szövetségből adódó anyagi és szellemi előnyökkel: „természetesen ezzel nem tagadjuk azt, hogy Németország nagy gazdasági és organizatórikus fölényével bizonyos hegemoniát fog gyakorolni ebben a szövetségben, de ez a hegemonia már a fentebb kifejtett gazdasági okokból is a magyarságra nem elnyomó, hanem csak fejlesztő és erősítő lehet.”⁴⁷

Az új állami formáción belül a német kultúra és tudomány befolyásának magyarországi növekedésétől sem tartott, sőt, Jászi üdvösnek tekintette, mivel szerinte az a magyarországi törekvéseknek egy fejlettebb és szervezettebb kultúra véráramába való bevonását jelentené. Különben sem értette a magyar kulturális élet védelmének igényét a német hatástól, hiszen nem csak hogy fejlettebb volt a német, hanem meggyőződése szerint a magyar kultúra teljes mértékben a német tudományos kultúra befolyása alatt alakult ki: „...nem lehet tagadni, hogy országunk kultúrélete már eddig is annyira némettől való függőségben alakult ki, hogy ezen Közép-Európa alig változtatna valamit. Gazdasági életünk, jogunk, tudományunk, szocializmusunk és szociálpolitikánk Németországból vette legfőbb impulzusait. Középeurópa megszervezése ezen a tényen csak annyit módosítana, hogy ennek a ma inkább esetleges, át nem gondolt összefüggésnek mélyebb tartalmat, s ránk nézve termékenyebb szervezési formákat adna.”⁴⁸

A kétnyelvűség kialakulásával maga is számolt, de nem mint veszéllyel, a germanizáció első lépésével, hanem mint a hatékonyság, a versenyképesség szempontjából szükséges kompetenciával. A kultúra területén pedig mint a fölényben lévő német szellemi élethez való kapcsolódás alapfeltétele tűnt fel a kétnyelvűség, amelytől való elzárkózás a magyarságnak, mint kispárnak a „szellemi és erkölcsi degenerációját” vonná maga után.⁴⁹

⁴² JÁSZI Oszkár: *Az új nemzetköziség felé* [1915]. In: Uő.: *Múlt és jövő határán*. 77.

⁴³ JÁSZI Oszkár: „Imperializmus és pacifizmus”. 255.

⁴⁴ JÁSZI Oszkár: „Középeurópa”. 451.

⁴⁵ JÁSZI Oszkár: „A középeurópai gazdasági közeledés és a magyarság jövője”. 130.

⁴⁶ JÁSZI Oszkár: *Az új nemzetköziség felé* [1915]. In: Uő.: *Múlt és jövő határán*. 77.

⁴⁷ JÁSZI Oszkár: „A középeurópai gazdasági közeledés és a magyarság jövője”. 129.

⁴⁸ JÁSZI Oszkár: „Középeurópa”. 452.

⁴⁹ Uo., 460–461.

VII.

Jászi eszmevilágának meghatározó eleme volt az „örök békét” megvalósító „világ-állam kábító perspektívája”. Ez a távlat értelemszerűen leértékelte a nemzeti önrendelkezés és identitásörzés célrendszerét, sőt, összeegyeztethetetlen volt vele, hiszen történetfilozófiai vélekedéseinek konklúziója nyilvánvaló volt: az egyre szélesebb bázisú integráció végpontja a világállam, amely mint egykoron a nemzetállam, a heterogén vallási-etnikai-nyelvi közösségeket idővel egybe gyúrja:

„A mai nemzeti államok lassú fejlődésük évszázadai alatt nem kevesebb, de több faji, vallási, nyelvi különbséggel állottak szemben, mint a mai kultúrállamok az egymással való érintkezésben... A nemzeti államokon túli társadalmi fejlődés lényegében ugyanezen gazdasági és szellemi erőparalelogramma szerint fog végbemenni... Valami elvileg újat én csak ott tudok észrevenni, mikor a régi nemzeti államok valóban idegen fajokkal és kultúrákkal, a sárgával, az indussal, a mohamedánnal jutnak érintkezésbe. Itt lehet joggal felvetni azt a kérdést, hogy a vallási és a kulturális faji és klímabeli különbségek örvénye dacára folytatódni fog-e gazdasági és politikai integráció, mely az európai emberiség legfőbb fejlődési törvénye. Én azt hiszem, hogy igen, mert emez akadályok ellenállásánál nagyobb intenzitással növekednek óráról-órára az összefűzés és az asszimiláció erői”.⁵⁰ A különbségek és az ebből fakadó konfliktusok felszámolásának az utópisztikus örök béke eljövételének egyedüli biztosítója „a népek valódi szolidaritása gazdaságban és jogrendben, vérben és hitben”.⁵¹ A béke annyira széleskörű, amekkora körre „a javak, gondolatok és a vér akadálytalan cseréje” kiterjed.⁵²

Jól láthatóan az általános emberi problémák megoldásának iránya és a nemzeti identitás, a magyarság megmaradásának igénye Jászi eszmevilágában egymással szembekerült, mivel a köztük való időleges egyeztetés korábbi felemás lehetősége is megszűnt. Megszűnt, mert az államfejlődésnek az integrálódás felé haladó tendenciája, amely a nemzetiségi törekvésekkel szemben az állami integritás fenntartásának érvrendszerébe illeszkedett, a Közép-Európa koncepció feltűntével immár egy nagy állami egységben való feloldódás, így az integritás tulajdonképpen felszámolásának argumentumává vált. Hasonló a helyzet a nemzeti identitás megőrzésének kérdésében. Míg a Monarchia jelentette keretek között a fejlettebbnek vélt kultúra hasonító erejébe vetett hit a magyarság békés asszimilációs erejét látszott alátámasztani, a „60 millió német és 10 millió magyar politikai szövetségére” épülő államalakulatban ez a gondolat már a fejlettebb német kultúra és szellemi élet vérkeringésébe való feloldódás hívószavává vált.

Jászi ezeket a következtetéseket nem vonta le, tagadta, hogy a közép-európai államszövetség mint az integráció és a vele egybekapcsolt modernizáció eszköze, valamint a nemzeti identitásörzés kívánalma között bármiféle feszültség lehetne.

⁵⁰ JÁSZI Oszkár: „Imperializmus és pacifizmus”. 251–252.

⁵¹ JÁSZI Oszkár: *Széntimentális pacifizmus*. In: Uő.: *Múlt és jövő határán*. 156.

⁵² Uo., 157.

Mint fogalmazott, pusztán „nacionalista próféták” próbálják a Mitteleuropa-terv körüli vitát a „nemzeti fennmaradás”, valamint a „gazdasági és kulturális fejlődés” közötti választás vagy-vagy kérdésére kiélelni.⁵³

Valójában nemcsak a nemzeti próféták, de a progresszió táborában, saját baráti körében tűntek fel olyan vélemények, melyek a probléma lényegét a fenti módon formulázták. Ágoston Péter bár a szövetségtől remélt gazdasági előnyökkel kapcsolatban is szkeptikus volt, még a gazdasági megerősödés esetén is elítélte a Naumann tervet: „Ha bármilyen jó dolga lesz ezen a területen a lakosságnak, de nem a magyar lesz az uralkodó nyelv, akkor a magyar elveszett, és semmiféle jól megrakott jászol nem pótolhatja azt a veszteséget, hogy a magyarság már nincs. Nem egyesek jóvoltáról van szó, hanem nemzetek létéről”. Ágoston érvelésének külön érdekessége, hogy a magyarság létéért való szorongást az internacionalizmus felől is igazolni kívánta: „A mi nemzetköziségünk minden nemzet védelmét követeli az elnyeletés ellen.”⁵⁴

Ady fenntartásai a Mitteleuropa-tervvel szemben hasonló forrásból fakadtak. A költő 1916 májusában jelentette meg *Ellenséggel egy szándékon* című rövid jegyzetét. Maga a cím utalt arra, hogy a Mitteleuropa-terv körüli vitában nem „megtartani akart barátaival”, elsősorban Jászi Oszkárral, de „ösztön és ízlés szerinti” ellenfeleivel, mindenekelőtt Rákosi Jenővel került egy táborba. A német térhódításban rejlő, a magyarságra leselkedő veszélyekre utalt, amikor a terv ellenében Kossuth példájára és „ezer év tanúságaira” emlékeztetett. A gazdasági szempontokra és vélt történetfilozófiai menetrendre hivatkozóknak, így Jászinak is szólt Ady kategorikus elutasítása: „Pénzesek és ötletesek hagyjanak föl már evvel a száz fajtájú Közép-Európa-tervezgetéssel.”⁵⁵ Álságosnak ítélte, hogy a terv melletti érvelés egyik fontos eleme volt annak kiemelése, hogy a kis államok és nemzetek nem képesek önmagukban megállni, számukra a csatlakozás a nagyobb állami és gazdasági egységekhez szükségszerű, és egyben érdekükben álló. Ezen álláspontot képviselőnek címezte Ady a cikk záró sorait, melyek a küldetesként megélt életprogram visszhangjaként szóltak: „A magyarságot... ne féltsék: Ez a magyarság azért élt eddig, mert tovább kell élnie.”⁵⁶

⁵³ JÁSZI Oszkár: *A kis államok problémája* [1915]. In: Uő.: *Múlt és jövő határán*. 110.

⁵⁴ Idézi IRINYI Károly: i. m., 212–213.

⁵⁵ ADY Endre: *Ellenséggel egy szándékon*. In: Vezér Erzsébet (szerk.): *Ady Endre művei. Publicisztikai írásai. III.* Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1977. 509.

⁵⁶ Uo.,

*Abstract**Internationalism and Nationalism in Oszkár Jászi's Political Ideology*

There are two clearly contradictory judgements of Oszkár Jászi's political ideology among historians. Some of them portray him as a nationalist and the protector of multiethnic Hungary's territorial integrity as well as the advocate of the Hungarian people as the leading power of the Hungarian state. Others give emphasis to his internationalism and nonacceptance of the Hungarian historical traditions. Indisputably, historians can find quotations in Jászi's writings when seeking evidence for both interpretations. This study attempts to give an explanation of the ambiguity of Jászi's ideas and of their seemingly contradictory combination of nationalist and internationalist elements. It ultimately suggests that Jászi applied the nationalist argumentation solely for tactical reasons. In contrast, internationalism and the vision of the world state was a fundamental element of his ethos.